

С.57. – (Лист Т.Окуневського до О.Барвінського 14.11.1895). 38. Чорновол І. Пригода Теофіла Окуневського з Томиславом Розвадовським 1889 р. / І. Чорновол // Визначні постаті України: Андрій Чайковський, Теофіл Окуневський. – Львів: Афіша, 2010. – С.127. 39. Чорновол І. Українська фракція Галицького крайового Сейму 1861–1901 рр. / І. Чорновол. – Львів, 2000. – С.270. 40. Чорновол І. Як обирали депутатів Галицького Сейму / І. Чорновол // Львівська газета. – 2006. – № 55(861). – 24 берез. 41. Яшан В. Д-р Теофіл Окуневський / В. Яшан / ред. М. Марунчак Городенщина. Історично-мемуарний збірник. НТШ. Український архів Т. XXXIII. LC. Catalog Card No. 78-066396. – Нью Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978. – С. 577. 42. Яшан В. Пацифікація в Городенці і Городенківському повіті / В. Яшан // Городенщина. Історико-мемуарний збірник. НТШ. Український архів Т. XXXIII. LC. Catalog Card No. 78-066396 / ред. М. Марунчак. – Нью Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978. – С. 225. 43. Яшан В. Судівництво та адвокатура й адміністрація / В. Яшан Городенщина // Історично-мемуарний збірник. НТШ. Український архів Т. XXXIII. LC. Catalog Card No. 78-066396 / ред. М. Марунчак. – Нью Йорк; Торонто; Вінніпег, 1978. – С. 94. 44. Feldman W. Stronnicтво i programy polityczne w Galicyi. 1846–1906 / W. Feldman. – Kraków, 1907. – Т.2. – С. 207. 45. Grodziski S. Sejm Krajowy Galicyjski / S.Grodziski. – Warszawa, 1993. – Т. 1. – С. 46.

Вера Мельник

ИСТОРИОГРАФИЯ И ИСТОЧНИКИ К ИЗУЧЕНИЮ ЖИЗНИ И ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ТЕОФИЛА ОКУНЕВСКОГО

Рассмотрены историографическую и родниковую базу к изучению общественной и политической деятельности Т. Окуневского. Проанализированы историография и источники, позволяющие исследовать жизнь известного адвоката, политика и общественного деятеля.

Ключевые слова: Восточная Галичина, Теофил Окуневский, историография, источники, общественно-политическая деятельность.

Vira Melnyk

HISTORIOGRAPHY AND SOURCES FOR THE STUDY OF LIFE AND THEOPHIL OKUNEVSKYY

Considered historiography and source base to explore social and political activities of T. Okunevsky. Analyzed the historiography and sources that allow life to explore the famous lawyer, politician and public figure.

Key words: Eastern Galychyna, Theophil Okunevsky, historiography, sources, public and political activity.

УДК 94 (477.8)

Наталія Захарчин, Любов Шептицька

ХОЛМСЬКЕ ПИТАННЯ В ОЦІНЦІ ГАЗЕТИ "РАДА" У 1909–1912 РР.

Проаналізовано газету "Рада", зокрема, її позицію у питанні створення Холмської губернії на початку ХХ століття. Висвітлено ставлення редакції газети та дописувачів до розгляду законопроекту про виділення Холмщини і Підляшшя в окрему територіально-адміністративну одиницю у Третій Державній Думі Російської імперії.

Ключові слова: Холмщина, Підляшшя, Холмська губернія, Російська імперія, газета "Рада".

На початку ХХ століття з особливою активністю розпочався розгляд питання про створення Холмської губернії на сторінках періодичних видань, у наукових колах Російської імперії. Особливо активно розглядалось так зване "холмське питання" на засіданнях Третьої Державної Думи імперії. Виділення Холмщини і Підляшшя в окрему губернію турбувало депутатів як лівого, так і правого блоків. Українці, на відміну від інших націй і народностей Російської імперії, не мали свого представництва у Третій Державній Думі, і не мали змоги висловлювати свою думку з цього приводу на вищому державному рівні. Тому, дискусії щодо майбутнього українських земель були, так би мовити, перенесені на шпальти періодичних видань.

Ще у 1875 році вольовим, практично насильницьким чином російський уряд підпорядкував Холмську греко-католицьку єпархію Варшавській православної єпархії, що з того часу стала називатися "Варшавсько-Холмською". Населення краю, що до того перебувало в унійній церкві і вже вважало її батьківською, у значній своїй частині не схвалювало таких дій російської влади. Коли ж у 1905 році, під тиском революційних змін в Росії, був прийнятий так званий "толеранційний закон", який проте не поширювався на українських греко-католиків, близько третини з них, не без

впливу польських поміщиків, відійшли від православ'я і перейшли у римо-католицьку віру. У тривалому, але все ж малопомітному асиміляційному польському і римо-католицькому наступі на Холмщині і Підляшші стався свого роду стрибок, небезпечний для українського населення, трактованого офіційною Росією "русским".

У реальних соціально-політичних умовах краю прилучення "руських" до римо-католицизму означало їх полонізацію. Це налякало православну і офіційну Росію, що спонукало появу холмського законопроекту. Складна етносоціальна ситуація на Холмщині і Підляшші, суперечливі релігійні стосунки, національне і політичне домінування польського елементу в регіоні, розгляд холмського законопроекту в Третій Державній Думі Російської імперії – все це привернуло увагу українських культурних і громадських діячів, видавців та дописувачів української періодики Наддніпрянщини на початку ХХ століття.

Актуальність зазначеної теми обґрунтовується потребою висвітлення ще не розкритих сторінок історії тих земель, які на початку ХХ століття були заселені українською людністю. Саме такими землями були Холмщина і Підляшшя, про державно-територіальну приналежність яких велися дискусії на різних наукових, культурних і політичних рівнях суспільного життя Російської імперії. До проблеми дослідження українського життя на Холмщині і Підляшші зверталися автори В. Сергійчук, С. Макарчук, В. Борисенко, Г. Купріянович, В. Назарук, Є. Пастернак та ін. Однак, дослідження становища Холмщини і Підляшшя, створення Холмської губернії через призму висвітлення української преси початку ХХ століття не здійснено досі.

Об'єктом дослідження статті є українська періодика, зокрема, київська газета "Рада".

Предметом – розвиток української громадсько-політичної думки стосовно "холмського питання" у межах цього періодичного видання.

Газета "Рада" займала на початку ХХ століття виважену і послідовну позицію у холмському питанні. Вона виходила у Києві упродовж 15 вересня 1906 р. – 2 серпня 1914 р. У редакційній статті, надрукованій у першому номері газети, зазначалася актуальність "Ради": "нема зараз ні однієї щоденної української газети на російській Україні". "Рада", не будучи партійним виданням, все ж у своїй діяльності спиралася на основні засади УРДП. Вона висвітлювала українське життя з українських земель і була спочатку розрахована на широку читацьку аудиторію, але пізніше, у 1907 р., за відсутності коштів, переорієнтувалася на українську інтелігенцію. У її становленні і функціонуванні брали участь провідні авторитети українського руху Ф. Матушевський, М. Павловський, С. Петлюра, С. Єфремов, В. Винниченко [8, с. 41 – 48]. Отже оцінки газети відображали погляди передових діячів України і заслуговують того, щоб зупинитися на них детальніше.

Одним із тих дописувачів київської "Ради", хто активно вболівав за майбутнє Холмщини і Підляшшя був М. Грушевський. У 1907 році він виступає із низкою статей, присвячених Холмщині і Підляшшю. Спочатку у "Раді", а далі – окремою брошурою М. Грушевський видає "За український маслак (в справі Холмщини)" [3, с. 1], у якій опонує польським політикам, які стверджують про польське походження краю. У цьому ж році він присвячує проблемі виділення регіону в окрему губернію свою публікацію "Повернене Холмщини" [17, с. 1]. У ній він стримано схвалює виділення Холмщини і Підляшшя, побоюючись, що без зміни усєї національної політики щодо місцевої людності формальне створення адміністративної одиниці мало чим допоможе [15, с. 126].

"Болюча це справа, – із жалем зауважувала редакційна стаття газети "Рада". Болюча з двох боків. Поляки, од яких тепер російські націоналісти оддирають нещасну Холмщину, звикли уважати її за свою землю... Українці, яких одбирають їх не питаючи, із їхніми інтересами не рахуючись, знов же не можуть бачити в цьому акті нічого, крім нової спроби денационалізаторської заміни "пана" – "барином" [2, с. 1]. Аналогічні погляди висловлювало багато дописувачів "Ради", що дуже добре бачили як польські, так і російські цілі виділення губернії. Дописувачі, однак, пов'язували з утворенням Холмської губернії надії на краще. Газета відзначала, що вони наголошують про "неможливі національні стосунки в Холмщині тепер, та про ті сподіванки, які українська людність покладає на виділення" [19, с. 1]. "Рада" критикувала законопроект за те, що він, по-перше, захищає лише "руських", забуваючи про українців, їх існування [13, с. 1]. Формулювання законопроекту свідчать, що буде продовжуватися, а іноді і поглиблюватися пропаганда і впровадження російської мови, культури, "систематичне "обрусення" українського народу... плоди її ми теж бачимо зараз на всьому просторі України – темнота народних мас, некультурність..." [10, с. 1].

Газета застерігала, що насильницька русифікація може призвести лише до одного – зворотного процесу – полонізації, прикладом чого вже було примусове запровадження православ'я, яке штовхало українців до костелу [13, с. 1]. По-друге, "Рада" критикувала законопроект за те, що він був "проектом заборон", для польського населення. Мета, можливо, і непогана – зменшити польські впливи, однак, методами єпископа Євлогія цього не досягнеш [11, с. 1].

"Рада" була послідовною у своєму негативному ставленні до утисків польського народу на Холмщині і Підляшші [12, с. 1], хоч не виступала проти того, щоб за рахунок польської шляхти, якщо би так було можливо, поліпшити становище українців регіону. Бо й справді, на Холмщині і Підляшші відбувався процес ополячення, а законопроект давав українцям надію на краще майбутнє, і через це особливо не слід зважати на те, що "польська шляхта якийсь час почуватиме прикрість од виділу Холмщини" [19, с. 1].

У "холмському питанні" "Рада" фактично висловлювала позицію переважної більшості української політичної і наукової громадськості. "Ми виразно застерігаємо холмців, щоб вони не робили собі великих ілюзій про наслідки виділу Холмщини від Польщі, принаймні в перших часах. Але, безперечно, що вони виграють – зараз тим, що позбудуться всяких ілюзій на новому становищі щодо державної політики, а далі – в гурті з рештою України, йдучи до національної емансипації" [19, с. 1].

У подальшому національному визначенні українців Холмщини, на думку одного з дописувачів, В.Косоноцького, мало б відіграти значну роль українське духовенство. "Коли ж Холмщину вилучать із Польщі, українській місцевій людині не загрожує колонізація, а од місцевого українського духовенства сміливо можна сподіватись, що воно займе не останнє місце серед українських діячів" [7, с.]. Духовенство мало б сильніше впливати на розвиток культурного життя на Холмщині і Підляшші через те, що, на думку автора, релігійне і культурно-національне питання в краї між собою тісно взаємопов'язані.

На сторінках "Ради" широко відображалися активні дебати у Думі з приводу "холмського законопроекту". Один з авторів, який підписувався анонімно – М.С., писав, що "Холмська справа це – одна з найцікавіших сторінок історії національних відносин в Росії взагалі, і польсько-українських відносин зокрема... Безперечно, та боротьба, котра виявилася в Державній Думі на ґрунті холмської справи, може вважатися блідим одсвітом національно-релігійної боротьби в Холмському краю" [9, с. 1]. То була боротьба за український маслак [6, с. 1], ганебний торг [2, с. 1] між різними політичними фракціями і групами Державної Думи.

П. Столипін, висуваючи законопроект, – коментувала газета, – передбачав відірвання Холмщини і Підляшшя від національно свідомої та агресивно націоналістичної Польщі та перенесення національної політики Російської імперії. Праві фракції Державної Думи відразу побачили у законопроекті можливість, з одного боку, обмежити права поляків, а з другого, користь для себе. Наприклад, на наступних виборах у новій губернії, сподіваючись проведення від неї своїх депутатів. Фракція октябристів, підтримуючи уряд, а отже, й законопроект, виторговувала для себе майбутню урядову підтримку. Питаннями ж державної чи національної користі від втілення законопроекту в життя згадані фракції не цікавилися. "Рада" ж писала, що вона не хоче проходження законопроекту "працею й домаганнями октябристів і правих, щоб цей факт відбувся в ім'я інтересів біжучої державної політики" [18, с. 1]. Проте газета одночасно зазначала, що українська громадськість теж не хоче, щоби і опозиція виступала проти законопроекту, захищаючи при цьому польські інтереси, чи то інтереси українців за рахунок польського народу. У ставленні до законопроекту, "Рада" рекомендувала опозиції бути об'єктивною і виходити із розуміння сучасної ситуації. "А дійсний стан речей показує, що Холмщина заселена українською людиною і тільки нею, та що соціально-економічні відносини в країні вимагають порятунку" [18, с. 1]. Найважливіше для опозиції, на думку української газети, було "розуміння соціально-економічних і культурних інтересів людинності Холмщини, – тільки в такому разі кроки опозиції будуть дійсно відповідати її демократичним поглядам" [18, с. 1].

Праві ж фракції чи польські структури українських пропозицій чи побажань не брали до уваги. Вони вели "ганебний торг" за Холмщину і Підляшшя. Як і "Русская национальная фракція", так і "Польське коло" у Державній Думі керувалися, в принципі, аналогічними аргументами. Як писала "Рада", вони стоять "на позиції людожерного, зненависного націоналізму і однаково свої власні інтереси висовують, замість інтересів того народу, над яким роблять болючу операцію. І навіть аргументація в обох цілком однакова. Поляки доводять, що Холмщина – то уламок польського, росіяни – що то "истинно русское население" [2, с. 1].

"Рада" відзначала непослідовність, а часто і спекулятивність позиції у "холмському питанні" навіть депутатів від лівих партій. Ліві депутати – трудовики, соціал-демократи одними з перших виступили на захист інтересів українців, однак "переходячи зліва направо, ми бачимо, як українці потроху трансформуються в "малоросів", потім зовсім зникають" [14, с. 1]. На жаль, і ліві депутати не безкорисливо піднімали українське питання. Вони турбувалися про майбутні вибори, і таким чином сподівалися мати прихильність серед українських виборців, серед яких зростала українська національна течія [4, с. 1]. Однак, такі дії опозиції у Державній Думі не були тривалими. "Інтереси українства були для опозиції не метою, а тільки знаряддям, яке можна повсякчас викинути за борт.

"Чужими руками" від українства думська опозиція була не проти "провалити холмський законопроект" [20, с. 1].

Затвердження законопроекту "Рада" оцінювала як факт, який не має ні позитивного, ні негативного значення для українців і України. Якщо дивитися під кутом зору припинення колонізації, то законопроект привніс позитивні зміни для Холмщини й Підляшшя. Адже польське панування в регіоні несло лише негативні результати. Однак, в широкому розумінні, законопроект не давав "кращої ери" для українців. Він був внесений на розгляд Державної Думи не для користі українців. Прихильники законопроекту не ставили за мету провести реформи у Холмщині і Підляшші. Законопроект, то лише "дарунок Данайців", "гордіїв вузол" Державної Думи. Холмщина і Підляшшя, – писала газета, – "по старому нидітимо в темряві й злиднях. І колонізація краю либонь не дуже зменшиться від перенесення адміністративного осередку з Варшави в Київ і Петербург" [1, с. 1].

Об'єктивну і виважену оцінку значення прийняття Державною Думою законопроекту про створення Холмської губернії зробив на сторінках "Ради" С. Єфремов. Українця у новоствореній губернії, на його думку, будуть і далі, намагатися з одного боку ополонізувати, а з другого – зрусифікувати. Зрештою, – продовжував він, – в історії Холмщини і Підляшшя вже був період, дуже схожий із виділенням. У 1875 р. відбулося ніби добровільне з'єднання уніатів із православ'ям. Так само йшлося про бажання місцевого населення, а обернулося насильством. "Еру релігійних реформ заступлено тепер ерою реформ "національних", і замість прилучення уніатів до православ'я виступає вже прилучення українців до "русской культури" [5, с. 3].

Як ініціатори об'єднання церков, так і ініціатори законопроекту, мають однакові методи і мотиви діяльності. Так само, як і у випадку з об'єднанням церков, законопроект, оскільки методи ціленаправленої діяльності російської бюрократії з часом не змінилися, ймовірніше за все, призведе до колонізації. С.Єфремов прогнозував все подальше життя українця на Холмщині і Підляшші. Це – "збільшення національних оргій, шаркання в різні боки холмщача-українця, запаморочення його всіма спробами, активні заходи й пасивний опір... Багато жертв мусить упасти під час цього лихоліття, багато темних синів українського народу несвідомо стануть перекинчиками і збагатять лави переможців; інші з реакції підуть у другій бік, приймуть за своє рідне польську культуру" [5, с. 3].

Видатний громадський діяч і вчений все ж таки на майбутнє Холмщини дивився оптимістично: "Але я певен, що бідоласна Холмщина діждеться таки справжньої волі і свідомо тоді сама прилучиться туди, куди покличе її голос крови та національна самосвідомість" [5, с. 3].

Отже, у "холмському питанні" на початку ХХ століття одну з найпоєднованіших позицій займала редакція газети "Ради", котра відображала тоді позицію переважної більшості українських політиків і наукової громадськості. Викладений матеріал свідчить про те, що українська громадськість не переоцінювала ролі утворення Холмської губернії для національної справи. Разом з тим затвердження законопроекту газета "Рада" оцінювала як факт, який Росії не матиме особливе позитивне значення для українців і України.

Список використаних джерел

1. Відокремлення Холмщини // Рада. – 29 апреля 1912. – С. 1.
2. Ганебний торг // Рада. – 29 ноября 1911. – С. 1.
3. Грушевський М. За український маслак (в справі Холмщини) / М.Грушевський // Рада. – 1907. – № 2–4.
4. Дума і українство // Рада. – 10 февраля 1912. – С. 1.
5. Єфремов С. З нашого життя / С.Єфремов // Рада. – 5 мая 1912. – С. 3.
6. За український Маслак // Рада. – 25 ноября 1911. – С. 1.
7. Косоноцький В. Релігійне питання в звязку з національним на Холмщині / В.Косоноцький // Рада. – 19 февраля 1909. – С. 2–3.
8. Крупський І.В. Національно-патріотична журналістика України. / І.В.Крупський – Львів, 1995. – С.41–48.
9. М.С. Доля холмської людності в світлі думських дебатів // Рада. – 18 апреля 1912. – С. 1.
10. Міністерський законопроект про Холмщину // Рада. – 13 марта 1909. – С. 1.
11. Міністерський законопроект про Холмщину // Рада. – 27 мая 1909. – С.1.
12. На спеціальні окуляри // Рада.– 23 декабря 1911. – С. 1.
13. Народи і провінції // Рада. – 21 мая 1909. – С. 1.
14. Наше становище у Холмській справі // Рада. –24 февраля 1909. – С. 1.
15. Пиріг Р. Проблема Холмщини у публіцистичних працях Михайла Грушевського (1905–1918 рр.) / Руслан Пиріг// Регіональна історія України. Збірник наукових статей. – К.: Ін-т історії України НАН України, 2007. – Вип. 1. – С. 126.
16. По загальних дебатах // Рада. – 22 ноября 1912. – С. 1.
17. Повернене Холмщини // Рада. – 8 вересня 1907. – С. 1.
18. Холмська справа в Державній Думі // Рада. – 25 октября 1911. – С. 1.
19. Ще про Холмську справу // Рада. – 12 лютого 1909. – С. 1.
20. Чужими руками // Рада. – 24 февраля 1912. – С. 1.

Наталія Захарчин, Любов Шептицька

ХОЛМСКИЙ ВОПРОС В ОЦЕНКЕ ГАЗЕТЫ "РАДА" В 1909–1912 ГГ.

Проанализировано газету "Рада", в частности, ее позицию в вопросе образования Холмской губернии в начале XX столетия. Освещено отношение редакции газеты и корреспондентов относительно рассмотрения законопроекта про выделение Холмщины и Подляшья в отдельную территориально-административную единицу в Третьей Государственной Думе Российской империи.

Ключевые слова: Холмщина, Подляшье, Холмская губерния, Российская империя, газета "Рада".

Natalia Zakharchyn, Liubov Sheptyts'ka

CHELM ISSUES IN ASSESSMENT OF NEWSPAPER "RADA" IN 1909–1912

Newspaper "Rada", specifically its position concerning the formation of Kholm province at the beginning of XX century has been analyzed. Attitude of editors and writer ups concerning passing the legislation on separation of Kholmshchyna and Pidlyashya into the separate areal and administrative unit in the Third Duma of Russian Empire has been described.

Key words: Kholmshchyna, Pidlyashya, Kholm province, Russian empire, Newspaper "Rada".

УДК 930. 22: 94(477) (045)

Микола Стопчак

ІНТЕРНОВАНА АРМІЯ УНР У ТАБОРАХ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ ЄВРОПИ В СУЧАСНІЙ ВІТЧИЗНЯНІЙ ІСТОРІОГРАФІЇ

У статті проаналізовано історіографічний доробок українських істориків щодо проблеми перебування інтернованих вояків УНР в таборах країн Центральної Європи, визначено характерні риси історіографічного процесу, з'ясовано проблеми, що потребують подальшого наукового вивчення та інтерпретації.

Ключові слова: інтерновані, табір, армія УНР, Центральна Європа, українська військова еміграція, історіографія.

Всебічне відтворення воєнного аспекту українського державотворення в добу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. неможливе без належного висвітлення одного з найважчих періодів існування її Збройних сил – періоду інтернування в таборах країн Центральної Європи. Незважаючи на втрату території, Державний центр Української Народної Республіки (УНР) на чолі з головою Директорії С. Петлюрою упродовж кількарічного інтернування зберіг дисципліновану, сповнену високих патріотичних прагнень Українську армію. Вона стала дієвим чинником подальшої боротьби за визволення України від більшовицької окупації, соборність її земель.

На думку багатьох сучасних дослідників, що вивчають військову історію Української революції 1917–1921 рр., найкраще з досвіду військово-політичної діяльності Державного центру УНР в екзилі, збереження національного статусу інтернованої армії, впровадження фахового вишколу, налагодження культурно-освітньої роботи, піднесення національної свідомості інтернованих українських вояків має прислужитись справі розбудови Збройних сил незалежної України.

Обставини перебування вояків УНР у таборах інтернованих, що існували на теренах країн Центральної Європи упродовж 1919–1924 рр., військово-політична та культурно-просвітницька діяльність Державного центру УНР в їх середовищі стали об'єктом активного дослідження сучасних вітчизняних істориків. Створено чимало узагальнюючих і монографічних праць, статей, захищено низку кандидатських і докторських дисертацій. Усе це зумовлює необхідність комплексного аналізу всього історіографічного доробку з досліджуваної проблеми.

Такий аналіз дасть змогу простежити характерні тенденції нагромадження та узагальнення фактичних знань про політику Уряду УНР в екзилі щодо інтернованих українських вояків упродовж 1919–1924 рр., виявити науково-теоретичну і практичну цінність цього дослідницького доробку для всебічного осмислення проблем військового будівництва України в сучасних умовах, окреслити недостатньо вивчені аспекти теми, які потребують подальшого дослідження або нової наукової інтерпретації.